

Rahvus kui religioosne kategooria, natsionalism kui ontoloogia

Serbia juhtum

Sasa Nedeljković

Teesid

Serbia kultuuris on kaks teaduslikku voolu: esimene on ontoloogiline lähenemine natsionalismile, s.t usutakse, et rahvus on usuline kategooria, teine põhineb Ernest Renani analüüsi järeldusel, et rahvuslik mure ja kannatus on rahvusliku eneseteadvuse kujunemisel olulisemad kui edu ja võit. Serbia kirjakeele ja kirjanduse teke oli seotud kristluse vastuvõtuga, samuti esimese Serbia riigi asutamine. Esimene tõeline kristlik ideoloog Serbias oli Püha Sava. Alates Kosovo lahingust (1389), mille järel serblased said osaks Osmanite impeeriumist, kuni 19. sajandini ilmutati kristlikku natsionalismi rahvuseeposes. Need eepilised laulud on lülid Kosovo müüdist, mille tekkimise motiiv oli Kosovo lahing.

Märskõnad: Kosovo lahing, Kosovo müüt, kristlus, natsionalism, serblus, õigeusk.

Ma usun jumalat ja serblust
(Jovan Dučić)

Üht põhilisemat jõudu, instinkti või institutsiooni looduses nimetatakse egoismiks. *Ego* ehk *mina* on seotud millegi eraldatu ja teisest eristuvaga. Ühel pool asub *mina* ja teisel pool on *kõik muu* või *kõik teised*. Selline olukord sünnitab enesealalhoiu- ja eneseülustusinstinkti: *mina* püüab kaitsta iseennast ja valitseda teiste üle. See on funktsioneerimise keskne jõud, s.t elamisviis, mille puhul olemus tahab kõike enda valdusse haarata. See on seotud separatismi, segmenteerumise ja pihustumisega. *Minal* on oma erahuvid.

Teist põhilist jõudu, instinkti või loodusjõudu võib nimetada armastuseks. Armastus on seotud mõistega 'ohver'. Klassikalised roosiristlased ütlesid: "Kõik võetakse vastu ja kõigest loobutakse, nii viisi uuendataksegi kõike." See on keskne põhimõte; üleüldine ühtsuse või terviklikkuse ja koostöö põhimõte. Kui natsionalism ehk rahvuslus on tingimustega (kitsendatud) terviklikkus, terviklikkus kindlates piirides, siis 'armastus' on tingimusteta (absoluutne, piiramatult) valmidus koostööks; armastus ei tunne mingeid piire.

<http://haldjas.folklore.eetagused/nr26/serbia.pdf>

Sasa Nedeljković

Paljud autorid nimetavad rahvuslust (natsionalismi) rahvuslikuks egoismiks (*ethnic egoism*) või natsionaalegoismiks (*national egoism*). Aga rahvuslus (natsionalism) ei ole nii ühene probleem, vaid sellel on kaks aspekti: esiteks esindab see tingimusteta lojaalsust rahvusele või etnilisele rühmale (sisemine homogeensus ja kokkukuvuluvus) ja teiseks nõuab see täielikku eraldatust teistest etnilistest rühmadest (väline eristumine). Etnilise rühma piires võime leida kindlat liiki armastust, armastust etnilise rühma ja tema liikmete vastu; ent 'teiste' vastu võib etniline rühm üles näidata vihkamist ja distantseerumist. Etnilisus võib imiteerida tõelist armastust ja end manifesteerida oma segmentide kaudu kui 'tervik' või 'kosmos'. Tõeline armastus rõhutab, et kõik on üks, ja natsionalism väidab, et meie oleme kõik. Seega sisaldab natsionalism mõlemat põhiinstinkti, armastust ja egoismi, ning võib viia ühevõrra hästi nii kuritegude kui ka heategudeni.

Kristliku mõtteviisi areng on igas rahvuskultuuris keerukas protsess ega ole veel kusagil täielikult lõppenud. Iga etnilise rühma kesksed jõud teisendavad kristliku ideoloogia rahvuslike huvide tööriistaks. Väline surve etnilistele piiridele tavaliselt tugevdab, väga harva nõrgendab, seda tendentsi. Tõelisel kristlusel on pideva välise surve all vähe arenguruumi. Serbia rahvas on sellises olukorras olnud suurema osa oma ajaloo, seetõttu pakub see teema uurimiseks väga käepärast materjali.

Serbia kultuuris võib kohata kaht väga huvitavat lähenemisviisi: esimene neist on väga tugev ontoloogiline lähenemine natsionalismile, s.t usutakse, et rahvus on usuline kategooria. Teine põhineb Ernest Renani järeldusel, et rahvuse mure ja kannatus on rahvusliku eneseteadvuse jaoks palju olulisemad kui edu ja võit (Renan 1994: 17–18).

1.

Judaismist arenenud kristlus, s.t Vanast Testamendist välja kasvanud Uus Testament, või rahvausundist väljakasvanud universaalne usund tõid endaga uue lähenemise teispoosusele ja uue moraalinormide võrgustiku. Karistuse ja kättemaksu põhimõtte "silm silma, hammas hamba vastu" asemele ilmus armastuse ja andestuse põhimõte.¹ Fookuses pole mitte rahvus kui usuline nähtus, vaid indiviid

ja/või kogu maailm.² Tähelepanu on suunatud mitte välimisele, vaid sisemisele vabadusele,³ see protsess asendas traditsiooni, etnilise rühma ja/või päritolu pühendumisega.⁴

Sellised muutused on inimeksistenti seisukohalt väga olulised, tingimusel, et me mõistame tõde, vabadust ja armastust kui ülimateid ideaale. Selline religioonimudeli muutus peaks viima usu uue kvaliteedini, mis nõuab pikaajalist ettevalmistust ja kohanemist. See protsess pole veel lõppenud ja rahvuslikud struktuurid püüavad iga hinna eest säilitada oma "vertikaalsust", sest "transtsendentaalse" funktsiooni kaotamine vähendaks inimeste, s.t rahvuse tähtsust. Kristluse edastatud sõnum on tänini värske ning võitlus on ikka veel maailma juhtiv printsiip.

Kristluse edastatud sõnumid mängisid küll revolutsioonilist rolli õhtumaises mõtteviisis, kuid mitte kuigi palju idamaises: mitmesuguseid universaalsuse ja individualismi ideid võib leida veedades, upanišaadides, Bhagavad-gitas ja Tao Te Kingis, kuigi need hõlmasid pigem panpsühhismi (õpetust looduse hingestatusest) kui universaalsust tänapäevases tähenduses.

Kristluse "uuendused" polnud isegi Läänes revolutsioonilised väljaspool usulisi raame. Teatavaid universaalsuse ideesid leidub ka antiikaja filosoofidel, näiteks Herakleitosel, Diogenesil, Cicerol ja Marcus Aureliusel.⁵ Inimmõtte kristalliseerumist püüdega jõuda tagasi vanadesse struktuuridesse kohtab kogu maailmas. Alljärgnevalt toon sellekohaseid näiteid serbia kultuuriloost. Kirjutise mahu piiratuse tõttu püüan keskenduda idee tasandile, s.t suhtumistele, mis alati ei viinud konstruktiivse tegevuseni.

2.

Serblaste kristianiseerimine algas juba 7. sajandil, ent tõhusate tulemustega kristianiseerimine, mida viis läbi Bütsants, ei alanud enne 9. sajandit. Pärast 9. sajandit kaldusid serblased peamiselt idakiriku poole. Väga oluline oli serblaste kristluse ja kirjaoskuse paralleelne areng – serblastele tõid tähestiku ja kirjaoskuse kristlastest misjonärid, ka kirjanduse teke oli seotud kristluse vastuvõtuga (Corović 1989: 89 jj). Esimese Serbia riigi asutamine ja areng oli samuti lähedalt seotud kristianiseerimisega: enne seda puudus neil oma riik. See oli teine oluline faktor, mis mõjutas kristluse mudelit Serbias. Kristluse võttis kõigepealt omaks ülemkiht – neid inspireerisid nii

Sasa Nedeljković

poliitilised kui ka usulised ajendid. Harimatum lihtrahvas ei tahtnud oma traditsioonilisi harjumusi ja tavaid muuta: nad säilitasid paganausu, kuigi pidid aktsepteerima usutalituse kristlikku vormi.

Esimene tõeline kristlik ideoloog Serbias oli Püha Sava (Sveti Sava), kes asutas 13. sajandil sõltumatu Serbia Autokefaalse Õigeusu Kiriku. Ta oli esimese Serbia suuržupaani Stefan Nemanja poeg. Tema kirjapanekuid läbis sügav religioosus ja kristlike dogmade hea teoreetiline tundmine. Vaevumärgatavalt, kuid siiski oli tema kirjapanekutesse istutatud natsionalismiseeme, mis mõjus Serbia kristlusele laastavalt. Ta oli Vana Testamendi moraali levitaja ülimalt subtiilses mõttes. Pärimuse järgi olla Püha Sava öelnud, et serblaste saatuse on olla "Ida Läänes ja Lääs Idas" ja nad kummardavad "üle kõige vaid püha Jeruusalemma ja ei midagi muud maa peal". Püha Sava võrdles ka oma isa Nemanjat Aabramiga ning serbia rahvast Iisraeliga (Sv. Sava 1970: 47 jj).

Esimene reaktsioon natsionalistliku orientatsiooniga serbia kristluse mudelile tuli 12. ja 13. sajandil bogomiilide liikumisena. See dualistlik liikumine püüdis olla mitterahvuslik ja ustav 'tõelisele' religioonile, manihheismi vaimne järeltulija. Bogomiilid hakkasid oma usku levitama Bulgaarias, kuid peagi levis see üle kogu Balkani. Tugevaim oli bogomiilide liikumine Bosnias. Serbias jälitas Stefan Nemanja bogomiile ja saatis neid maalt välja, kuid nende ideoloogia oli ikkagi mõjuvõimas. Katarite liikumine Lõuna-Prantsusmaal oli ideoloogiliselt bogomiilidele väga lähedane. Ka nende lõpp oli traagiline.

Alates aastast 1389, pärast Kosovo lahingut, mille järel serblased kaotasid oma impeeriumi, said türklaste vasallideks ja osaks Osmanite impeeriumist, kuni 19. sajandini ilmnes kristlik natsionalism rahvuseepikas. Need eepilised laulud olid kuulsas Kosovo müüdi lülid.

Kosovo müüt esindab kultuurilist kompleksi, mille loob Vana Testamendi (heroiline ja etniline) ning Uue Testamendi (universaalne ja personaliseeritud) loogika ühtesulamine. Selle müüdi põhiline motiiv on Kosovo lahing. Sama teema arendus on *Kosovo töötus*, mis valas kristliku sõnumi rahvuslikult ajaloolisse sisusse ja rõhutas Uue Testamendi hoiakuid. Kosovo müüdi aluspõhi on serbia legendi kristlik häälestus, mis on suunatud taevariigi poole ja maisest heaolust loobumisele. Sellise esivanemate kultusega põimunud taevariigi poole püüdlamise ülim eesmärk on saavutada kangelastegude läbi igavikulisus. Arhetüüpsed elemendid on väga selged, müüt lahkneb paljudes kohtades ajaloolistest faktidest. Paljud niisu-

gustest osadest kooskõlastati universaalsete müüdimustritega (püha õhtusöömaaeg, reetmine, pea maharaiumine, taevariik jne). Selline tugev kultuuriline looming tipnes kvaasikristliku sõnumiga serblastele, kuid samal ajal hägustas tegelikku kristlikku sõnumit (vt Djurić 1977).

Akadeemilised uurimused näitasid, kuidas serblased selle pika aja jooksul lisasid Kosovo lahingule väljamõeldud detaile. Eepilised laulud Kosovo lahingust lähendati teatud arhetüüpsetele mudelitele: arhetüübid olid allutatud dünaamilisusele, konkretiseerimisele ja suhestamisele. Lugu, mis algselt põhines tõelisel ajaloosündmusel, muutus seeläbi müüdiks (vt Popović 1998).

Kosovo müüdi sõnum on kõige otsesemalt välja toodud lugulaulus *Serbia impeeriumi hukk*. Laul räägib märkimisväärsetest sündmustest enne Kosovo lahingut, lahingu ajal ja pärast seda. Püha Eelija lendab laulus kotka kujul Serbia vürsti Lazari (Lazar Hrebeljanović) juurde ja toob talle kirja Pühalt Jumalaemalt. Kirjas pakutakse vürstile kaht võimalust: võita türklasi ja saada maine impeerium või ehitada kirik Kosovo väljale, kaotada lahing ja pärida taevane impeerium. Vürst valib taevase impeeriumi, sest erinevalt maisest on see igavene.

Kosovo müüt funktsioneerib kahes erinevas väärtussüsteemis. Kristlase (universaalses) süsteemis tõstab müüt esile religioossuse ja transtsendentaalse kogemuse – see esindab vaimu võitu liha ja vere üle. Heroilises (rahvuslikus) süsteemis äratav see psühholoogilise kaitsemehhanismi: hoiab ära negatiivse reaktsiooni (paanika ja depressiooni) ning rahvusliku eneseteadvuse allakäigu. Müüt kui religioossuse ja rahvusluse kombinatsioon tõrjus tagaplaanile algupärase loo Kristusest. Serbia kultuur hakkas järgima Kosovo ideoloogiat ja mõtteviisi. Selle asemel, et pühenduda Uuele Testamendile, pühendusid serblased “Kosovo testamendile”.

Ilmselt esimest kriitilist vastukaja etnoreligioossele kristlusele lähenemisele kohtab 19. sajandi Montenegro piiskopi Petar II Petrović Njegoši töödes.⁶ Ta tõi selgelt välja niisuguse ideoloogilise mandumise tagajärjed ja sellest tuleneva tragöödia. Ometi pühendus ka Petar II Petrović Njegoš esivanemate kultusele: oma tööde ees sõnades ülistas ta rahvuslikku ajalugu ja needis rahvuse reetjaid. Serbia kristlik mõttelaad hakkas manduma ja seda protsessi ei olnud kerge peatada.

Sasa Nedeljković

Petar II Petrović Njegoš on Kosovo müüdi haripunkt: kirjeldatakse konflikti õigeusklike ja moslemitest (konvertiitidest) serblaste vahel 18. sajandil ning selle kaudu ka konflikti heroilise ja kristliku eetika vahel. Njegoš kirjeldab situatsiooni, kus inimesed, kelle etniline identiteet ei lange kokku nende religioosse identiteediga, kogunevad ühise lipu alla võitluseks oma eksistentsi eest. Ilmneb selgelt kristliku praktika mandumine ja kristliku ideoloogia kasutamine oma rahva huvides.⁷

Olulist lisa serbia kristliku mõtteviisi mandumise kohta saame Nikolaj Velimirovići 20. sajandi esimesel poolel kirjapandud töödest. Kuigi tema töödes eksisteerivad koos paljud ideed ja saame eristada mitmeid faase, oli tal sellele vaatamata väga suur mõju ning ta allutas kristluse universaalsed ja personaalsed aspektid rahvusele kui väljavalitud religioossele kogukonnale. Velimirović kui silmapaistvaim serbia teoloog pärast Püha Savat selgitas põhjalikult oma suure eelkäija usu ideoloogiat. Tema käsitluses on Püha Sava loodud õigeusk religiooni alus ning jumala teenimise parim vorm. Velimirovići arvates eemaldus Lääs Kristuse õpetusest väga kaugele. Tõelise kristluse viimane kants olevat Balkanil. Siin õnnestus kristlusel areneda ühelt poolt eesmärgipärase ja praktilise kristlusele lähene-mise ja teiselt poolt Ida meditatiivse ja müstilise usukäsitluse sünte-esini. *Geograafiliselt paiknevad Balkani rahvad Ida ja Lääne vahel, ideaalsena asuvad nad Idast ja Läänest kõrgemal.* Kristlikul Serbial on oma ülim ülesanne *ristida Ida ja panna Lääs pattu kahetsema.* Velimirovići arvates valitseb Serbias usuline kriis, sest seal on hakanud levima nn Euroopa haigus, s.t intellektuaalsust arendades hüljati terve maaelu, mida seni oli võetud kui pühapilti. Pidades rahvust religioosseks kategooriaks, ütleb Velimirović, et serblaste ängi läbi ajaloo võib võrrelda Kristuse kannatusega ristil (Nikolaj Velimirovići kohta vt Bremer 1997: 99 jj).

Tänapäeva õigeusu teoloogid, nt Zarko Vidović, püüavad väita, et Bütsantsi kristlust iseloomustab Platoni filosoofia, samas kui Lääs on ustav Aristoteelse metafüüsilisele filosoofiale (Vidović 1989: 5). Tema arvates väidab idakiriku teoloogia, et rahvus on “püha” kogukond ja seetõttu saavad serblased rahvusest aru sel viisil ning koh-tavad metafüüsilistes kogukondades mittemõistmist. Kangelaste kultuse eepiline südametunnistus (*epical conscience*) on vastuolus uue ajajärgu tsivilisatsiooni metafüüsikaga; see serblaste eepiline südametunnistus trotsib uue ajajärgu tsivilisatsiooni. Ta võib kas kaotada lahingu, kohaneda teistega ja lakata olemast või muutuda

sama veidraks nagu Don Quijote (Vidović 1989: 25). Selline arvamus on laialt levinud Belgradi teoloogiatudengite seas. Üks neist on kirjutanud: *Meil on võimalus vältida vaimset vaesust, mis vohab Läänes (Lääne kultuuri ei peeta primitiivseks – see on hingeline tühjus, mis sunnib tavalise inimese otsima oma identiteeti)* (Smiljanić 1997: 129).

Kõigi nende asjaolude tõttu ei saa Serbia ühiskond end täielikult identifitseerida Lääne ühiskonnana. Sellist konflikti võib tõlgendada vaimsuse, täpsemalt Ida vaimsuse ja Lääne mittevaimsuse kaudu. Kuid vaatamata sellele ei ole ükski rahvas, isegi mitte serbid, monoliitne. Laias laastus on Serbias kaks liikumist, s.t kaks kultuurilist ringkonda. Esimene neist on Euroopa-meelne, majanduslikku ja kultuurilist integratsiooni toetav, teine toetub kohalikele traditsioonidele, hoiab kinni traditsioonidest ja ajaloost kui ausa ja uhke elu ainsast allikast (Branković 1995: 53).

Märgatud on ka teisi tendentse. Briti välisministeerium käsitab Serbia Oigeusu Kirikut kui rahvuslikku, mitte usulist institutsiooni.⁸ Mõned teiste maade õigeusklikud peavad serblasi äravalitud rahvaks (vt akadeemik Norocnickaja hinnaguid). Sellel lähenemisel on mitmeid seletusi. Tundub eksisteerivat üleüldine inimlik vajadus interpreteerida teatud ideid kesksete rahvuslike jõudude järgi. Näib, et ka eriline geograafiline asukoht (kristliku tsivilisatsiooni piir) tingib erilise ajaloolise saatuse ja oma rahvuse identifitseerimise äravalitud rahvaga.

Üks teistsuguse lähenemisviisiga tänapäevastest tõlgendajatest on psühhiaater ja Belgradi ülikooli usuteaduskonna lektor Vladeta Jerotić. Ta rõhutab, et Vana Testamendi moraal on mõeldud rahvastele ja Uue Testamendi moraal üksikisikutele. Seda arvestades on Uue Testamendi moraal ülekaalukam. Jerotić järgib Karl Gustav Jungi ideid, uskudes, et inimsivilisatsiooni kõrgeimat eesmärki on võimalik saavutada individualisatsiooniprotsessi kaudu (s.t või pigem ülistades “jumalikku”), mitte kuuludes rahvusesse kui kõrgemasse organismi. Vastavalt sellele kujutab kristlus endast, võrreldes religiooni seniste vormidega, evolutsioonilist hüpet. Kommunismi ja ateismi tulekut serbia kultuuri tõlgendab V. Jerotić peaaegu samamoodi kui piiskop Njegoš tõlgendas Kosovo lahingu kaotamist: see tulenes vajadusest puhastada inimteadvus millestki liigsest, mis oli sinna ladestunud sajandeid kestnud manipuleerimise tagajärjel (Jerotić 1998: 114; ka Jerotić 1997: 17–18). Vaatamata sellisele mõtteviisile ei suutnud V. Jerotić hüljata rahvusliku usu ideoloogiat: ta

Sasa Nedeljković

usub, et traditsiooniline rahvuslik jumala teenimise viis (s.t õigeusu mudel) on kohandatud serbidele ja serbid peavad olema Serbia Õigeusu Kiriku liikmed, kui nad tahavad ületada selle maailma piirid.

Kahtlemata osutus üks võimsamaid “tõelise” kristluse impulsse Serbias profaanseks ideoloogiaks – kommunismiks. Kommunism oma algupärase vormis kujutas endast ideoloogiat, mis kutsus esile tugevad religioossed tunded.⁹ Kommunism tõi Serbiasse universaalse ja praktilise lähenemise religioonile. Selle kaudu vabastasid serbid oma mõttemaailma rahvusluse kultusest. Võimalik, et tõelist kommunismi (sotsialismi) leidis ainult Venemaal, Serbias ja Montenegros. Kõik need rahvad on õigeusklikud slaavlased, kes kalduvad nägema maailma mitteinstituutsiooniliselt, müstiliselt ja emotsionaalselt. Nagu võisime tähele panna, on Serbias ja Montenegros selle ideoloogia võidulepääsu kaua ette valmistatud.

3.

Viimase kümne aasta üleminekuprotsessi Serbias on saatnud rahvuslik ja usuline homogeensus, traditsioonide taaselustamine ja teismi süvenemine. ÜRO poliitiline ja majanduslik surve kiirendas neid protsesse. See on sobiv võimalus rahvusluse idealiseerimiseks ja etnotsentrismiks. Rahvuslikud struktuurid püüavad rakendada rahvuslikku teadlikkust Kosovo müüdi kaudu, et provokatsiooni abil kasutada inimeste religioossust rahvuslikel eesmärkidel. Konflikti seletamine *uue maailmakorraga* on arhetüüpne. Rahvuslikud struktuurid valmistasid inimesi ette uueks “Kosovo lahinguks”. Näiteks on president Slobodan Miloševići võrreldud vürst Lazariga (ajakiri Blic, 8. aprill 2000: 2). See oli kristluse etnoreligioossele tõlgendamisele omase sisemise probleemi tähtis manifest.

NATO agressiooni Jugoslaavia Liitvabariigi vastu (1999) esitati Jugoslaavia riiklikus meedias kui hea ja kurja, õigluse ja ebaõigluse, tõe ja vale vahelist võitlust. Jugoslaavia oli hea, õigluse ja tõe poolel (*tõde on pistoda vaenlase kõris*). Vaenlane oli kurja, ebaõigluse ja vale poolel. Ajakirja *Vojska* (“Armee”) sõjaväljaannetes on märgata tendentsi anda sündmustele religioosne tähendus: Jugoslaavia armee kaitses *tõelist kristlust* Antikristuseks kehastunud vaenlase eest. See ajakiri oli sellise temaatika jaoks kõige sobivam, sest seda kasutati sõdurite ideoloogiliseks informeerimiseks ja juhtimiseks ning samas andis see selge pildi väeosades valitsevast õhkkonnast neile,

kes armees ei olnud. *Vojska* kui Jugoslaavia armee ametlik väljaanne näitab hästi rahvuslikes struktuurides levinud suhtumist.

3. ja 26. aprilli, 10. ja 24. mai ning 16. juuni väljaannetes kirjeldatakse vaenlast terminitega *tuld purskav lohe, vana lohe, saatanlik jõud, saatan, kuri vaim, kes on maskeerunud päästeingliks*, ja tema ideoloogiat nimetatakse *pimeduse filosoofiaks*.¹⁰ Märkimisväärne on, et kurja kohta kasutati nii vanu, müütilisi ja eelkristlikke kui ka kristlikke väljendeid.

Pärast paavsti rahuläkituse saamist deklareeris Jugoslaavia president, et *rahu tugevus võidab jõu* (Vojska 1999: 5. aprill). Üks Jugoslaavia armee ohvitser võrdles sõjaväehaigla pommitamist *saatana tantsuga* ja ütles: *Olen kindel, et jääme ellu ja näitame järeltulevatele põlvedele nende inimvärdjate kuritegusid, mitte nii, et nad neid vihkaksid, vaid et nad teaksid, kuidas kuradit õigel ajal ära tunda* (Vojska 1999: 14. aprill). Tunnistusena vaenlase uskmatusest avaldati 16. juuni väljaandes informatsioon, et isegi lihavõttepühade ajal ei peatatud sõjalist tegevust. Kosovot nimetati *pühapaigaks*, mis vajab kaitset (Vojska 1999: 7. aprill). Kosovost sai *õigeusu pühapaik*, samuti *Serbia muistne ajalooline, kultuuriline ja usuline süda*. Ka siin on märgata arvamuste lahkuminekut Kosovo rolli kohta. Kui ühed kasutasid terminit 'püha', andes talle üleüldise väärtuse, siis teised vähendasid selle väärtust, kasutades seda sõna kitsamas tähenduses ja ütlesid, et Kosovo on 'õigeusu pühapaik', ning kolmandad tõid esile rahvusliku, mitte nii religioosse tähtsuse, nimetades Kosovot Serbia südameks.

Kuna kõikide Jugoslaavia rahvaste nii varasemate kui ka praeguste lahingute õigustatus oli väljaspool kahtlust, seati rahvuslikud ja usulised väärtused ühele pulgale selliste universaalsete väärtustega, mida aktsepteerib kogu südamega mõtlev maailm. Pidevalt rõhutati, et ei tohi unustada *Kosovo töötust* (ehk *Kosovo testamenti*), mis hõlmas põlvkondi ja sajandeid püsinud identiteedi säilitamist *taevasesse impeeriumisse pääsemise* nimel. Serbide jaoks ei ole Kosovo koht välisilmas, vaid sisemine protsess ja paik (Vojska 1999: 24. mai). Serbide teed läbi ajaloo on kutsutud *Kolgata teeks* ja see pidi lõppema triumfiga (Vojska 1999: 10. mai). Kui 10. mai *Vojskas* deklareeriti, et vaenlast juhib kurjus, siis 3. mail avaldati teade miitingust, kus kutsuti üles saama *tugevamaks, suursugusemaks ja homogeensemaks ning liituma ühte, täis headust ja armastust oma lähedaste vastu*.

Sasa Nedeljković

Religioosseid mõisteid kasutati mitte ainult seoses kaitsjatega, vaid ka vaenlaste, või täpsemalt, *kahetsejate* kohta teisest, vaenlaste tsivilisatsioonist. 5. aprilli *Vojskas* avaldati interneti teel üle maailma saabunud kommentaare. Üks ameeriklane oli saatnud kommentaari, kus ta palus serbidelt andestust, *nagu Kristus andestas meile ristil*. 6. mai *Vojskas* ilmus sõjavangis olnud Ameerika sõduri kiri. Ta kirjutas järgmist: *Palun jumalalt rahu ja sõja lõppu*. Ja lõpetas kirja: *Jumal aidaku teid*.

Teatud hulk artikleid, näiteks üks 3. juuni *Vojskas*, taotles *kõigi pühakute kõrgemat abi*, mis karistaks *saatanlikke jõude*. 10. mai numbri kohaselt teatas vene akadeemik Norocnickaja, et serblased on *haruldane näide ellujääjatest kristlastest*, kelle jaoks on *metafüüsilised eesmärgid materiaalsetest ülemad*. Tema jaoks on Ameerika rahvas selle vastand oma kultuuriga, mis soodustab *inimkeha hedonistlikku kultust*. Belgradi ooperilaulja, keda intervjueriti 3. mai *Vojska* jaoks, ütles, et *need, kes põhjustavad sõdu, jätavad endast alati maha ebainimlikkuse jälgi, mis annavad tunnistust nende vaimsest vaesusest*. Kodumaa kaitsmist nimetati *pühaks õiguseks*. 24. mai *Vojskas* ilmus intervjuu Jugoslaavia Teaduste ja Kunstide Akadeemia presidendiga, kes kirjeldas agressiooni kui *kristliku Euroopa väärastumist*.

Aasta pärast NATO "agressiooni" avaldas üks natsionalistlik poliitiline partei järgmist: *Kaks tuhat aastat tagasi piinasid ja alandasid Rooma okupandid ja variserid neid, kes jutlustasid rahva seas armastusest, tõest ja rahust. Nendesamade Rooma okupantide järeltulijad, kes kannavad tänapäeval NATO mundrit, on viinud kogu serbia rahva Kolgatale, olles viimased kümme aastat neid laimanud, türanniseerinud, alandanud ja tapnud* (Vecernie Novosti 2000, 29. aprill: 4). Serbia Õigeusu Kirik avaldas raamatu pealkirjaga *Uus Kosovo Kolgata – antikristlike väärtuste soodustamine* (Belgrad 2000). Raamatu autorite juhtumõte on, et NATO esindab kurja ennast, seetõttu tuleb võitlust NATO vastu võtta kui võitlust olemisvabaduse eest.

Nagu näha, on Kosovo kontseptsioonil Kosovo müüdi (ehk Kosovo sündroomi) raames mitmeid tähendusi ja funktsioone. Esiteks on see kontseptsioon mõttesuguluses *Püha maaga*, kus taevas ja maa kohtuvad ja kust inimesed taevasse lähevad.

Teiseks esindab Kosovo inimhinge ning selles hinges toimuvat hea ja kurja võitlust. Selles mõttes on Kosovo lahing võitlus kurja vastu ja iga inimolevus peab pidama seda võitlust oma hinges ja

Sasa Nedeljković

südames. Võit tuleb ainult kurjuse pagendamise ning sisemise vabaduse ja väärkuse säilitamise kaudu.

Kolmandaks on Kosovo entiteet, millel on oma usuline arengukäik. Serbia Õigeusu Kiriku ajakiri kannab nime *Kosovo Crucified* ('Ristilöödud Kosovo'). On ilmne, et ristlöömine sümboliseerib vaid valu, kurbust ja surma. Sellisel juhul ei ole Püha Rist vabaduse ja igavese elu sümbol.

Kokkuvõte

Religioosne mõttelaad on arenenud ja muutunud vastavuses elu nõuetega. Tänapäeva maailmas on käimas globaalse teadvustamise protsess: inimesed saavad üha enam teadlikuks oma maailmakodaniku staatusest. Maailm, nagu ka rahvus, võib muutuda *kujuteldavaks kogukonnaks*. See protsess algas juba ammu ja ainult selle viimast staadiumi kuulutas kristlus.

Käesolev uurimus hõlmab seost rahvusluse ja religioossuse vahel, s.t rahvusluse mõju religioossusele. Rahvuslus, nagu oleme märganud, on väga võimas jõud, mis võib assimileerida ja muundada igasugust ideoloogiat. Kogu Serbia ajalugu on läbinud tugev püüe muundada kristluse algideed.

Ristiusu aegade algusest kuni tänapäevani on serbia rahva hulgas esinenud kristliku sõnumi väärkasutust: universaalset religiooni kasutati osana rahvuskultuurist. Rahvuslikud struktuurid folkloriseerisid selle. Valetõlgenduseks leiab igasuguseid põhjusi. Pääaegu samasugust protsessi kohtab iga rahvuskultuuri ajaloos. Sotsiaalne ja poliitiline olukord võivad luua soodsa pinnase sellise protsessi arenguks. Ka püüded sellisest mandumisest vabastamiseks võivad kaasa tuua manipulatsioone, nagu võime näha kommunismi näite varal. Demokraatia on küll väga oluline vahend selle takistamiseks, aga mitte piisav. Kõige olulisem faktor on indiviidi eneseteadvuse emantsipatsioon. Rahvus, nagu ka kristlus, saab elada vaid üksikisiku teadvuses.

Tõlkinud Maarja Villandi

Kommentaariid

¹ Aga teile, kes kuulete, ütlen ma: Armastage oma vaenlasi, tehke head neile, kes teid vihkavad; õnnistage neid, kes teid neavad; paluge nende eest, kes teid siunavad. Kes sind lööb vastu kõrva, sellele paku ka teine; ja kes sult võtab kuue, sellele ära keela vammust (Luuka 6: 27–29).

² Ärge rääkige valet üksteisest, sest te olete endid lahti riietanud vanast inimesest tema tegudega, ja olete riietunud uude inimesse, kes on uuendatud õigesti tunnetama oma Looja kuju järele, kus ei ole kreeklast ega juuti, ei ümberlõigatud ega ümberlõikamatut, ei harimatut ega sküüti, ei orja ega vaba, vaid kõik ja kõikide sees on Kristus! (Kol 3: 9–11).

³ “[...] ja tunnetate tõe, ja tõe teeb teid vabaks!” (Joh 8: 32).

⁴ Kui keegi tuleb minu juurde ja ei vihka oma isa ja ema ja naist ja lapsi ja vendi ja õdesid ja veel pealegi oma elu, see ei või olla mu jünger (Luuka 14: 26).

⁵ Küünik Diogenes on öelnud: *Mina olen Maailma kodanik.*

⁶ Petar II Petrović Njegoš – 19. sajandi Montenegro piiskop, aastast 1830 Montenegro (Tšernogooria) valitseja.

⁷ Üks tema tegelasi ülistab heroilist eetikat, öeldes: *Türanniale tulgu lõpp ja õiglus saagu jalule, see on inimese püha kohus.* Teine tegelane vastab kristlikus vaimus: *Kangelasteod on eeskujuks kuritegudele ja Kes teeb seadust oganuiaga, lõhnab ebainimlikkuse järele* (Njegoš 1986: 201, 202, 222).

Kristlik eetika ei suhtu heakskiitvalt meelemuutustesse, olenemata sellest, millise türanniaga on tegemist. Petar II Petrović Njegoš kritiseerib rahvusliku mõtteviisiga religiooni Serbia moslemist tegelase suu läbi, kes teatab oma õigeusklikest rahvuskaaslastele: *Te teenite risti ja elate Miloši jaoks* (Njegoš 1986: 212). Miloš Obilić oli Kosovo lahingu kangelane, kes kehastab heroilist väärtussüsteemi ja ustavust rahvale. Ülaloodud tsitaat näitab kaksikmoraali: vormilt kristlik, sisult rahvuslik. Tema tegelased on pühendatud oma esivanemate saatuse austamisele, ja see esindab kõrgeimat ideaali. Õigeusklikud tegelased kritiseerivad oma moslemitest rahvuskaaslasi, küsides, kuidas need julgevad otsa vaadata oma kaugetele esivanematele (Njegoš 1986: 181). Njegoši tegelased usuvad, et jumal on Kosovo lahingu kaotamise läbi karistanud serblasi surmapatu eest. Ent nad näevad seda karistusena etniliste esivanemate ja suguvõsa austamise reegli, mitte kristliku armastuse reegli vastu patustamise pärast (Njegoš 1986: 186–187).

Kristluse muutmist rahvuslikuks võib kokku võtta serbia sümbolistliku luuletaja Jovan Dučići lausega “*Ma usun jumalat ja serblust (serblaseks olemist)*”. Selline kultuuriline kompleks, kombinatsioon rahvuslikust ja universaalsest religioonist on ajaloo käigus arenenud *cojstvo* (‘inimsus,

vendlus⁹) austamiseks, mida defineeritakse järgmiselt: kangelaslikkus on enda kaitsmine teiste eest ja *cojstvo* on teiste kaitsmine enda eest. See austus on igal juhul olnud osa heroilisest väärtussüsteemist ja inimestele on seda nii viisi tõlgendatud. Kristluse natsionaliseerumist võib näha perekonna kaitsepühaku päeva väljaarenemises (jäänuk usust kaitsevaimudesse) ning usus Pühasse Savasse (jäänuk usust eelajaloolisesse jumalasse). Vastandina ortodoksi usule on need saanud Serbia religiooni põhilisteks tunnusteks.

⁸ *Serbia Ōigeusu Kirik oli serbia rahvuluse algupärane väljendus. Mitteõigeusklik serblane oli teineteist välistavate sõnade paar. Serbia kirik oli pigem rahvuslikul kui usulisel juhtpositsioonil* (Ristović 1995: 115).

⁹ Sama on öelnud Nikolai Berdjajev (Beršajev 1991: 157).

¹⁰ Samasuguseid termineid kasutati rahvaloomingus türklaste kohta pärast Kosovo lahingut: tõeline madu, metsaline, põrgumadu, saatan jne (Popović 1998: 113).

Lühendid

Joh 8 = Johannese evangeelium, 8. ptk.

Kol 3 = Pauluse kiri koloslastele, 3. ptk.

Luuka 6 = Luuka evangeelium, 6. ptk.

Luuka 14 = Luuka evangeelium, 14. ptk.

Kirjandus

Beršajev (Berdjajev), Nikolaj 1991. *O čovekovom ropstvu i slobodi*. Novi Sad: Književna zajednica.

Blic 2000, 8. aprill.

Branković, Srbobran 1995. *Serbia at War with Itself: Political Choice in Serbia 1990–1994*. Belgrad: Sociological Society of Serbia.

Bremer, Tomas 1997. *Vera, Kultura i Politika: Eklezijalna struktura i eklezijologija u Srpskoj pravoslavnoj crkvi u XIX i XX veku*. Niš: Gradina & JUNIR.

Corović, Vladimir 1989. *Istorija Srba*. Istorijско-memoarska dela. Beograd: Beogradski izdavacko-graficki zavod.

Djurić, Vojislav 1977. *Antologija narodnih junačkih pesama*. Beograd: Srpska književna zadruga.

Sasa Nedeljković

Jerotić, Vladeta 1997. *Hrišćanstvo i psihološki problemi Foveks*. Beograd: Bogoslovski fakultet SPC.

Jerotić, Vladeta 1998. Da li se može govoriti o kolektivnoj krivici jednog naroda? Silvo Devetak & Miljenka Fisher Devetak (toim). *Ohraniti sanje: Vloga verskih skupnosti v mirnem procesu in pri odpravi posledic vojne na področju nekdanje Jugoslavije*. Maribor: ECERS (Evropski center za etnične, regionalne in sociološke študije pri Univerzi v Mariboru), lk 112–115.

Sv. Sava 1970. Zivot Stefana Nemanje (Sv. Simeona). Pavlovic, Dragoljub (toim). *Stara srpska knjizevnost*. Biblioteka Srpska knjizevnost u sto knjiga 1–3. Novi Sad: Matica srpska & Beograd: Srpska knjizevna zadruga.

Njegoš Petrović, Petar II 1986. *Gorski vijenac: [istoricesko sobitije pri svrsetku XVII. vijeka]*. Titograd & Cetinje: Pobjeda.

Popović, Miodrag 1998. *Vidovdan i casni krst: Ogled iz knjizevne arheologije*. Biblioteka XX vek. Beograd: Cigoja stampa.

Renan, Ernest 1994. What is a nation? John Hutchinson & Anthony D. Smith (toim). *Nationalism*. Oxford & New York: Oxford University Press, lk 17–18.

Ristović, Milan 1995. Socijalna struktura Jugoslavije – jedna analiza britanskog Foreign Office Research Department-a sa kraja 1944. godine. Udruženje za Društvenu Istoriju. *Godisnjak za drustvenu istoriju = Annual of social history 2*. Beograd: Filozofski fakultet, lk 104–117.

Smiljanić, Mihailo 1997. Crkva i Studentski protest 1996/97. Gordana Gorunoviã & Ildiko Erdei (koost). *O studentima i drugim demonima: Etnografija studentskog protesta 1996/97*. Beograd: Stamarija Todra, lk 120–130.

Vecernie Novosti 2000, 29. april.

Vidović, Zarko 1989. *Njegoš i Kosovski zavjet u Novom vijeku*. Biblioteka Posebna izdanja. Beograd: Vidsnjić.

Vojska 1999: 3., 5., 7., 14., 26. april; 6., 10., 24. mai; 3., 16. juni